

УДК [159.942.5-053.67-053.8:159.944.4]:364-787.522«364»
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-2-3>

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ТА ДОРОСЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛІ ДОСЛІДЖУВАНИХ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ)

Кириченко Віктор Васильович,
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка
viklorenc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5210-6304>

Мета. В умовах війни особистість змушена швидко адаптуватися до змінених умов життєдіяльності, що порушує її зв'язок із соціальним середовищем. В умовах адаптаційного стресу можлива деструктивна орієнтація на вирішення життєвих завдань, які простежуються у формуванні окремих копінг-стратегій. За результатами попередніх досліджень така тенденція є характерною для частини населення, не всі члени суспільства, яке перебуває у стані війни, відчувають адаптаційний стрес. Зберігаються вікові відмінності копінг-реагування особистості на адаптаційний стрес, який залежить від ступеня рефлексії оточуючої дійсності та кількості стресових ситуацій, з якими вона стикається. У завдання дослідження входило встановлення вікових відмінностей копінг-стратегій осіб юнацького та дорослого віку в умовах стресу. Досліджувані постійно перебували на території України. **Методи.** Нами було використано методи опитування та методику дослідження копінг-поведінки у стресових ситуаціях (Н. Ендлер, Дж. Паркер). Методика дозволяє вивчити найбільш оптимальний спосіб розв'язання особистістю завдань в умовах стресу: орієнтація на самостійне вирішення завдання, спрямованість на емоції, уникнення, відволікання та соціальне відволікання. **Результати.** За результатами опитування до початку дослідження ми встановили, що досліджувані перебувають в умовах стресу, спричиненого умовами війни, та усвідомлюють необхідність адаптуватися до нових умов життя. За результатами дослідження провідною копінг-стратегією у досліджуваних юнацького та дорослого віку є орієнтація на вирішення проблем, що свідчить про те, що досліджувані налаштовані на конструктивне вирішення завдань, мобілізацію особистісних ресурсів та не перекладають відповідальність на інших людей. Найменш популярною копінг-стратегією є «соціальне відволікання», яке свідчить, що досліджувані не схильні покладатися на сторонню допомогу у вирішенні завдань в умовах стресу. **Висновки.** Формування копінг-стратегій свідчить про адаптацію досліджуваних до стресу, спричиненого війною.

Ключові слова: *життєва стратегія, адаптація, війна, стрес, фрустрація.*

PECULIARITIES OF COPING STRATEGIES OF YOUTH AND ADULTS IN WAR CONDITIONS (BASED ON THE RESEARCHED SUBJECTS OF THE NORTH-WESTERN REGION OF UKRAINE)

Kyrychenko Viktor Vasyliovych,
Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Social and Practical Psychology
Zhytomyr Ivan Franko State University
<https://orcid.org/0000-0002-5210-6304>

Purpose. In conditions of war, individuals are forced to adapt quickly to changes in their living circumstances, which disrupt their connection with the social environment. In the face of adaptive stress, a destructive orientation towards resolving life's challenges may arise, leading to the formation of specific coping strategies. Previous research has shown that this tendency is characteristic of a portion of the population, and not all members of society experiencing wartime conditions feel adaptive stress. Age-related differences in coping responses to adaptive stress persist, depending on the level of reflection on the surrounding reality and the number of stressful situations encountered by an individual. **Methods.** The objective of the study was to identify age differences in coping strategies among adolescents and adults in stressful conditions. The participants were consistently located in the territory of Ukraine. We employed survey methods and the Coping Behavior Inventory for Stressful Situations developed. This methodology allows for the examination of the most optimal ways in which individuals solve tasks in stressful conditions, including self-oriented problem-solving, emotion-focused coping, avoidance, distraction, and social diversion. **Results.** Prior to the study, based on the survey results, we determined that the participants were experiencing stress due to the conditions of war and were aware of the need to adapt to the new living conditions. The research findings indicate that the leading coping

strategy among the adolescent and adult participants is problem-solving orientation, which suggests that they are inclined towards constructive task resolution, mobilizing personal resources, and not shifting responsibility onto others. The least popular coping strategy is “social diversion” indicating that the participants tend not to rely on external assistance when facing stress-related challenges. **Conclusions.** The formation of coping strategies indicates the adaptation of the participants to the stress caused by war.

Key words: life strategy, adaptation, war, stress, frustration.

Вступ. Питання безпеки особистості в умовах війни є скоріше питаннями для обміркування ніж для практичного розв'язку. Військові дії військово-тактичного (стратегічного), інформаційного, економічного, демографічного характеру націлені на завдання шкоди людині чи групі людей з метою вирішення певних питань, які є важливими для агресора, з причин якої він вдається до початку дій, де «мета виправдовує засоби». У таких умовах питання забезпечення будь-якого виду безпеки для особистості порушується виключно для того, щоб отримати певне пояснення наслідків погіршення добробуту особистості, а такі випадки є уже не поодинокими, а спостерігаються у більшості людей, які проживають на території України. У таких умовах дуже важко створити абсолютно безпечні умови, але можна мінімізувати їхні катастрофічні наслідки для кожного, хто з ними стикається. Загалом, ми можемо не допустити прогресуючого перетворення спричиненого військовими діями стресу у дистрес, покращуючи адаптивні властивості людини та удосконалюючи здатність до критичного осмислення ситуації. Першою тезою, яка свідчить на користь ідеї необхідності удосконалення адаптивних механізмів особистості, є дослідження ТОВ «Проінсайт Лаб» в особі Ольги Овчар та Світлани Больман «Психічний стан українців під час війни проти росії» у співпраці з фахівцями НПА України (березень–травень 2022 року). За їх результатами було виявлено, що у більшості людей, які зверталися по допомогу до психолога, формувалися поведінкові стратегії реагування на тривогу, страх, безнадію, панічні атаки, спричинені військовими подіями (Овчар, Больман, 2022). Другою тезою, що підкреслює здатність людини опиратися травмам війни, є те, що 84% людей звертаються за консультацією в перші дні після переживання травматичної події, з плином часу у процесі подолання травматичних наслідків війни є внутрішні ресурси людини надавати самопомогу (як цілеспрямовану, фахову, так і інтуїтивну самопомогу).

Теоретичне обґрунтування проблеми. Копінг-стратегії, що використовуються особистістю в умовах війни, мають велике значення для психологічного добробуту та адаптації до стресових ситуацій. Особи, які перебувають у небезпечних умовах, шукають способи, якими можуть ефективно впоратися зі своїми

емоціями, стресом та травматичним досвідом. Частина з копінг-стратегій включає прагнення до дії та здійснення певних зусиль для вирішення проблем, що виникають під час війни. Особи можуть зосередитися на пошуку ресурсів, які допоможуть їм вижити та захиститися, а також на здійсненні конкретних дій для поліпшення своєї ситуації. Інша частина охоплює пасивні стратегії, коли особа уникає прямої конфронтації зі стресовими факторами і намагається зосередитися на релаксації, відпочинку та самозахисті. Це може включати уникнення (заперечення) потенційно небезпечних ситуацій, віддалення від військових дій або зосередження на власному внутрішньому світі. Деякі особи використовують емоційно-орієнтовані стратегії, спрямовані на вираження та регулювання своїх емоцій. Це може включати говоріння зі схожими настроєм людьми, написання щоденника, творчість або релігійну практику, які допомагають заспокоїти та знайти розуміння у ситуації війни. Соціальна підтримка відіграє важливу роль у копінг-процесі. Особи можуть звертатися до родини, друзів або фахівців з метою отримати підтримку, пораду та вираження своїх почуттів, оскільки важливо мати можливість поділитися своїми досвідом та емоціями з іншими людьми, які можуть розуміти і підтримати.

Умови війни створюють виклики для психологічного благополуччя осіб юнацького та дорослого віку. Застосування відповідних копінг-стратегій може допомогти їм ефективно впоратися зі стресом та травматичним досвідом, зберегти психологічну стійкість та знайти шлях до конструктивної адаптації. Поява копінг-стратегій свідчить про те, що людина готова справлятися зі стресом у певний природний спосіб, наприклад у процесі вироблення певного способу розв'язання складних життєвих завдань (Lazarus, 1993). Координатором поведінки людини виступають автоматизовані розумові реакції (когнітивні схеми, фрейми), які дають можливість опанувати стресову ситуацію на етапі виникнення сильних, бурхливих емоцій. У інших випадках, коли людина є ресурсно обмежена у вирішенні складних життєвих завдань, формується адекватне сприйняття ситуації, оціночне судження та емоційне відображення. Не можна публічно заявляти про те, що українці адаптувалися до війни і її повномасштабна фаза, яка почалася у лютому 2022 року, – це продовження військових подій

2014 року. Українці опинилися перед низкою викликів, які спричинила війна, і більшість з них – це виклики насамперед соціально-економічного характеру: трудова та вимушена міграція, втрата постійного місця роботи, зниження загального добробуту, розлучення сімей, втрата рідних та близьких. Дослідження В. Горбунової, Н. Портницької, О. Савиченко та І. Тичини свідчать, що не тільки військові потребують і потребуватимуть соціально-психологічної підтримки і допомоги, але й широке коло людей, які перебувають у стосунках з ними (Горбунова, Савиченко, Тичина, 2022). У найближчій перспективі українська система охорони психічного здоров'я стикнеться з проблемою подолання наслідків війни, які змусять її переорієнтуватися з найбільш оптимальної схеми надання психологічної допомоги, що ґрунтується на внутрішніх ресурсах особистості надавати психологічну самопомічу, на роботу з гострими психологічними наслідками травм війни. Проте поява **будь-яких копінг-стратегій свідчить про те, що люди намагаються знайти вирішення тих надскладних завдань, які лежать перед нею нині.** А така тенденція є підґрунтям для того, щоб робити певні припущення про здатність людей надавати психологічну самопомічу та опиратися травмам війни, не допускаючи перехід легких психічних розладів у важкі інвалідизуючі стани. Загалом, якщо аналізувати результати досліджень американських психологів, проведених з ветеранами війни у В'єтнамі та Перській Затоці, то можна дійти висновку, що типові для військових прояви ПТСР трапляються (якщо узагальнити дані з джерел (Huams, Wignall, Roswell, 1996; Kulka, Schlenger, Fairbank, 1992)) у 30% учасників бойових дій. За результатами досліджень українських науковців, проведених у 2016 році, було встановлено, що негативні копінг-стратегії в учасників бойових дій з'являються у результаті проявів ПТСР як наслідку травматизації на фоні бойових дій. Вони встановили статистичний зв'язок між ПТСР та «конфонтаційним копінгом», «копінг-ом уникнення проблем» і зворотний зв'язок із копінг-стратегією «пошук соціальної підтримки». Але ці результати свідчать, що як деструктивна стратегія вирішення проблем, так і конструктивна є свідченням того, що військовослужбовці адекватно сприймають реальність та намагаються знайти певний спосіб вирішення проблеми (Турецька, 2016). У дослідженнях Т. Ларіної встановлено, що поява будь-якої копінг-стратегії є результатом реакції людини на травматичну подію як спосіб її опрацювання та подолання невротичних реакцій. У поєднанні з навичками життєстійкості як способу подолання критичних ситуацій копінг-стратегії є адекватною формою впо-

рядкування реальності особливо у критичній ситуації, якою є ситуації війни (Ларіна, 2018).

Методологія та методи. Метою нашого дослідження є визначення найбільш типових копінг-стратегій осіб підліткового віку та віку середньої дорослості, які, на нашу думку, мусять мати різні способи подолання проблем з огляду на різну включеність в інформаційну та суспільно-економічну діяльність держави. У нашому дослідженні ми використали методику дослідження копінг-поведінки у стресових ситуаціях (The Coping Inventory For Stressful Situations (CISS)) (Endler, Parker, 1990). До спектра її діагностичних можливостей належить вивчення стратегіальних тенденцій вирішення життєвих завдань у стресових ситуаціях. Умови війни накладають на особистість додатковий тягар утруднюючих умов, які вимагають швидкої адаптації та мобілізації особистісних ресурсів людини. Діагностика проводиться за п'ятьма основними шкалами, які позначають здатність людини до усвідомленого вирішення проблеми або її нівелювання (заперечення) чи зміну ставлення до ситуації. 1) «Орієнтація на вирішення завдання» (стратегія, застосовуючи яку людина прагне використовувати особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного розв'язання проблеми); 2) «Соціальне відволікання» (стратегія, використовуючи яку людина для ефективного розв'язання проблеми звертається за допомогою і підтримкою до оточуючого її середовища: сім'ї, друзів, колег); 3) «Спрямованість на емоції» (стратегія, яка пов'язана з виникненням негативних емоцій, які стосуються ситуації, та зосередженість на таких емоціях); 4) «Уникнення» (стратегія, застосовуючи яку людина прагне уникнути контакту з навколишнім світом, витісняє необхідність розв'язання проблеми); 5) «Відволікання» (стратегія, яка передбачає відволікання на інші види діяльності, які дають можливість забути про проблему) (Карамушка, 2023).

У дослідженні взяли участь 40 осіб юнацького віку та 40 осіб віку середньої дорослості, які проживають на території Житомирської області (у тому числі серед осіб, які мають статус ВПО). Досліджувані не перетинали кордон України впродовж війни та свідомо постійно залишалися на території України, що свідчить про готовність адаптуватися до умов війни та знаходити шляхи вирішення складних життєвих завдань в її умовах.

Результати та дискусії. За результатами дослідження ми можемо зробити низку висновків, які пояснюють загально-когнітивно-поведінкову стратегію вирішення життєвих завдань в умовах стресу (табл. 1). Ми не зафіксували статистично значимих відмінностей орієнтації на певні копінг-стратегії

серед осіб юнацького та дорослого віку, що свідчить про те, що в умовах війни немає вікової відмінності у налаштуванні на вирішення завдань (хоча нами передбачалося, що такі відмінності будуть).

Провідною копінг-стратегією для досліджуваних є «Орієнтація на вирішення завдань», яка є пріоритетною на рівні 35,6% у досліджуваних юнацького віку та 40% досліджуваних дорослого віку. У більшості ситуацій люди юнацького віку та віку середньої дорослості налаштовані на вирішення життєвих завдань та покладаються при цьому на власні особистісні можливості. Це є хорошим показником в умовах військового стресу для осіб, які намагаються налагодити побутову життєдіяльність. Водночас показники використання копінг-стратегії «Соціальне відволікання» свідчать про те, що досліджувані не орієнтовані на покладання у вирішенні завдань на інших осіб, показники використання цієї стратегії серед досліджуваних мають найнижчі показники – 10,3% серед осіб юнацького віку та 10,4% серед осіб дорослого віку. Це свідчить про те, що досліджувані налаштовані на самостійне вирішення завдань в умовах стресу та не налаштовані на пошук соціальної підтримки чи переказання відповідальності на інших осіб. Копінг-стратегія «Уникнення» є більш популярною у осіб юнацького віку 22,4%, проте цей показник не набагато вищий, ніж у осіб дорослого віку – 15,7%. У цьому можна знайти певну вікову відмінність поведінки людини в умовах стресу, проте ці відмінності не є статистично значимими. Копінг-стратегії «Спрямованість на емоції» використовується у 19,9% та 19,7% досліджуваних юнацького та дорослого віку, що свідчить про здатність досліджуваних контролювати емоційні реакції на стрес та концентруватися на вирішенні життєвих завдань.

У осіб юнацького віку вищі показники копіngu, що має за мету уникнення та шкали відволікання. Можна припустити, що така диференціація відбувається у зв'язку з браком досвіду осіб юнацького віку. Тому вони вибирають шлях уникнення стресових ситуацій та відволікання від них, що дозволяє залишатися їм у зоні комфорту. Спираючись на показники кутового перетворення Фішера (ϕ), ми дійшли висновку, що відмінності відсоткового розподілу використання копінг-стратегій в умовах війни серед осіб юнацького та дорослого віку є статистично незначимими.

За результатами опитування, яке ми провели за підсумками діагностики досліджуваних, ми спробували встановити певні поведінкові та цільові пріоритети досліджуваних. Досліджуваним пропонувалися такі запитання закритого типу:

- 1) Чи впевнені ви у вашому майбутньому?
- 2) Чи відчуваєте ви себе розгубленим, безпорадним після початку повномасштабної війни росії проти України (після 24 лютого 2022 року)?
- 3) Чи плануєте ви (чи планували) виїхати за кордон після початку війни росії проти України (після 24 лютого 2022 року)?

За результатами опитування було встановлено, що більшість досліджуваних не впевнені у своєму майбутньому, відсоток серед осіб дорослого віку становить 49% та юнацького віку 67% (табл. 2).

Досліджувані дорослого (56%) та юнацького віку (43%) однаковою мірою відчувають себе розгубленими після початку повномасштабної війни росії проти України. Менша кількість досліджуваних планували виїхати з території України після початку війни росії проти України: 39% серед осіб юнацького віку та 24% серед осіб середньої дорослості, хоча досліджувані не покидали територію України

Таблиця 1

Результати дослідження копінг-поведінки у стресових ситуаціях осіб юнацького та дорослого віку

	Орієнтація на вирішення завдання	Спрямованість на емоції	Уникнення	Відволікання	Соціальне відволікання
Юнацький вік	35,6%	19,9%	22,4%	11,8%	10,3%
Дорослий вік	40%	19,7%	15,7%	14,2%	10,4%
$p=$	0,04	0,05	0,04	0,05	0,05

Таблиця 2

Результати опитування досліджуваних (ствердні відповіді) поведінкових намірів досліджуваних після початку війни росії проти України (після 24 лютого 2022 року)

	Чи впевнені ви у вашому майбутньому?	Чи відчуваєте ви себе розгубленим, безпорадним після початку повномасштабної війни росії проти України?	Чи плануєте ви (чи планували) виїхати за кордон після початку війни росії проти України?
Юнацький вік	67%	43%	39%
Дорослий вік	49%	56%	24%

після 24 лютого 2022 року. Результати опитування вказують, що досліджувані стикнулися зі стресовими ситуаціями, які є результатом війни, та були змушені адаптуватися до змінених умов життєдіяльності, що спричинило перебудову основних когнітивно-поведінкових копінг-стратегій. Незважаючи на це, у більшості досліджуваних зберігається позитивна аперцепція майбутнього та впевненість у позитивному розв'язанні важких життєвих завдань. Результати опитування свідчать, що досліджувані обох вікових груп об'єктивно рефлексують проблеми безпекового, соціально-економічного характеру, відчувають стрес у зв'язку з необхідністю швидкої адаптації.

Висновки. За результатами дослідження ми можемо дійти висновку, що у досліджуваних спостерігається конструктивне налаштування на вирішення життєвих завдань, що є хорошим показником для умов війни.

Деструктивні стратегії розв'язання життєвих завдань, які пов'язані з надмірним емоційним реагуванням на проблему чи униканням проблеми, не мають популярності у досліджуваних, що також свідчить, що досліджувані адаптувалися до умов війни та намагаються налагодити продуктивну життєдіяльність у реаліях воєнного часу. Поява копінг-стратегій є адекватною реакцією пристосування особистості до змінених умов життєдіяльності, є спробою унормування життєвого простору за рахунок вироблення прийнятних способів подолання складних життєвих завдань. Зміна соціальної ситуації життєдіяльності в умовах війни може призвести до дестабілізації життєвого простору та необхідності пошуку нових адаптаційних механізмів регуляції життєдіяльності, що може викликати певні труднощі у вигляді ситуативної дезадаптації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбунова В.В., Савиченко О.М., Тичина І.М., Портницька Н.Ф. Методичний посібник для соціальних працівників: Посилення спроможності соціальних працівників здійснювати психосоціальну підтримку ветеранів та їх сімей з питань психічного здоров'я. IREX. 2022. 61 с.
2. Карамушка Л.М. Копінг-стратегії персоналу освітніх та наукових організацій під час війни: рівень вираженості та зв'язок з психічним здоров'ям. *Журнал сучасної психології*. № 4 (27). 2022. С. 32–40.
3. Ларіна Т.О. Особливості вияву копінг-стратегій особистості, що зазнала впливу травматичної ситуації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 41 (44). С. 180–192.
4. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум. / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко, В.І. Лагодзінська, В.М. Івкін, О.С. Ковальчук ; за ред. Л.М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
5. Овчар О., Больман С. Результати дослідження «Психічний стан українців під час війни проти росії». Проінсайт Лаб, НПАУ. 2022. 71 с.
6. Турецька Х.І. Особливості копінг-стратегій учасників бойових дій в зоні АТО. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(10). С. 136–146.
7. Endler N.S., Parker J.D. Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. 58(5). P. 844–854.
8. Hyams K., Wignall R., Roswell F. War syndromes and their evaluation: From the U.S. Civil War to the Persian Gulf War. *Annals of Internal Medicine*. 1996. № 125. P. 398–405.
9. Kulka R., Schlenger W., Fairbank J. Trauma and the Vietnam War Generation: Report of Findings from the National Vietnam Veterans Readjustment Study. *Journal of Traumatic Stress*. 1992. P. 321–322.
10. Lazarus R.S. From psychological stress to the emotions: A History of Changing Outlooks. *Annu. Rev. Psychol.* 1993. 44. P. 1–22

REFERENCES:

1. Horbunova, V.V., Savychenko O.M., Tychyna I.M., Portnytska N.F. (2022). Metodychnyi posibnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv: Posylennia spromozhnosti sotsialnykh pratsivnykiv zdiisniuvaty psykhosotsialnu pidtrymku veteraniv ta yikh simei z pytan psykhichnoho zdorovia [Methodological guide for social workers: Strengthening the capacity of social workers to provide psychosocial support to veterans and their families on mental health issues]. IREX [in Ukrainian].
2. Karamushka, L.M. (2022). Kopinh-stratehii personalu osvitchenikh ta naukovykh orhanizatsii pid chas viiny: riven vyrazhenosti ta zviazok z psykhichnym zdoroviam [Coping strategies of personnel of educational and scientific organizations during the war: level of expression and connection with mental health]. *Journal of modern psychology*. No. 4 (27). 32–40 [in Ukrainian].
3. Larina, T.O. (2018). Osoblyvosti vyjavu kopinh-stratehii osobystosti, shcho zaznala vplyvu travmatychnoi sytuatsii [Peculiarities of the manifestation of coping strategies of a person affected by a traumatic situation]. *Scientific studies in social and political psychology*. Vol. 41 (44). 180–192 [in Ukrainian].
4. Metodyky doslidzhennia psykhichnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii: psykhologichnyi praktykum (2023). Kyiv: Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
5. Ovchar, O., Bolman, S. (2022). Rezultaty doslidzhennia «Psykhichnyi stan ukraintsiv pid chas viiny proty rosii» [Results of the study “Mental state of Ukrainians during the war against Russia”]. Proinsait Lab, NPAU. 71 [in Ukrainian].

6. Turetska, Kh.I. (2016). Osoblyvosti kopynh-stratehii uchasnykiv boiovykh dii v zoni ATO [Peculiarities of coping strategies of combatants in the ATO zone]. *Psychology and personality*. No. 2(10). 136–146 [in Ukrainian].
7. Endler, N.S., Parker, J.D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 58(5). 844–854 [in English].
8. Hyams, K., Wignall, R., Roswell, F. (1996). War syndromes and their evaluation: From the U.S. Civil War to the Persian Gulf War. *Annals of Internal Medicine*. No. 125. 398–405 [in English].
9. Kulka, R., Schlenger, W., Fairbank, J. (1992). Trauma and the Vietnam War Generation: Report of Findings from the National Vietnam Veterans Readjustment Study. *Journal of Traumatic Stress*. 321–322 [in English].
10. Lazarus, R.S. (1993.) From psychological stress to the emotions: A History of Changing Outlooks. *Annu. Rev. Psychol.* 44: 1–22 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 24.05.2023.
The article was received 24 May 2023.*